

MUNTENIA ȘI MOIDOVA DE JOS ÎN TIMPUL LUI TRAIAN, ÎN LUMINA UNEI NOI LECTURI A PAPIRULUI HUNT

DE

RADU VULPE

Dintre numeroșii papiri aduși din Egipt la British Museum, învățatul A. S. Hunt publicase în 1925 unul care conținea textul unui act militar roman din vremea lui Traian, prezentînd date deosebit de interesante cu privire la expansiunea autorității romane în stînga Dunării. Apărut într-un volum omagial¹, deci într-un gen de lucrări cu răspîndire limitată, acest document n-a ajuns să-i fie cunoscut lui V. Pârvan, care avea să înceteze din viață în 1927. Abia după această dată textul a fost semnalat unor cercuri științifice largi, prin înregistrarea lui în periodicul de specialitate *Archiv für Papyrusforschung*². Cam în aceeași vreme un facsimil al papirului a fost publicat în organul unei Societăți de paleografie din Londra, cu o transcriere foarte puțin deosebită de a lui Hunt³. La noi, documentul a fost prezentat și comentat pentru prima oară în 1928, de G. Cantacuzino⁴. Este vorba de un raport anual, *pridianum*, privitor la dispersiunea unei trupe auxiliare: *cohors I Hispanorum ueterana quingenaria (equitata)*, care a făcut parte din armata Moesiei Inferioare. Printre diferitele răspîndiri ale efectivului acestei trupe figurează detașamente trimise pentru acțiuni în nordul Dunării, precum și pentru pază la Piroboridava pe Siret și la Buridava pe Olt. Nouă personal, aceste știri ne-au dat prilejul să reluăm problema Piroboridavei, care este menționată și de Ptolemeu și să încercăm, în 1930, identificarea acestei localități cu cetățuia de la Poiana⁵. Scurte

¹ A. S. Hunt, *Register of a cohort in Moesia*, în vol. *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265—272.

² U. Wilcken, în *Archiv für Papyrusforschung*, VIII, 1927, p. 94—95.

³ *New Palaeographical Society*, seria 2, II, pl. 186 (cităm după R. O. Fink).

⁴ G. Cantacuzène, *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas-Danube*, în *Revue historique du Sud-Est européen*, V, 1928, p. 38—74. Publicat și în *Aegyptus*, IX, 1928, p. 63—96.

⁵ R. Vulpe, *Piroboridava: Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuiei dacoromane de la Poiana*, București, 1931 (republicat după *Viața românească*, XXXII, 1930, p. 297—310; XXXIII, 1931, p. 162—170 și 239—247). Apărut și în *Revue archéologique*, Paris, XXXIV, 1931, II, p. 237—276.

considerații critice cu privire la știrile din papirul cohorței I Hispanorum ueterana au fost făcute și de C. Daicoviciu ¹.

De atunci datele «papirului Hunt» (sau «Br. Mus. 2851») — după cum i-a rămas numele în literatura de specialitate — n-au încetat de a fi utilizate de toți cercetătorii care s-au ocupat de începuturile stăpînirii romane în răsăritul Daciei. Dar o revenire la originalul din British Museum pentru verificarea lecturii lui Hunt și a aceleia publicate în *New Palaeographical Society* n-a mai avut loc pînă acum, deși o asemenea operație era necesară, avînd în vedere reaua stare de conservare a papirului și neclaritățile inerente unei scrieri cursive executate de o mînă expeditivă. Multe amănunte din transcrierile publicate rămăseseră problematice. În ce privește chestiunea esențială: data documentului, nu s-a căutat o soluție în textul însuși. Era sigur că pridianul cohorței citate se referea la domnia lui Traian, dar o fixare cronologică mai precisă nu se încercase decît în mod conjectural. După Hunt și după Cantacuzino, ar fi vorba de epoca dinspre sfîrșitul domniei lui Traian, după cucerirea Daciei, cam între anii 110 și 117. C. Daicoviciu, sprijinindu-se pe argumente judicioase, înclina spre o dată mai veche, imediat după cucerirea Daciei, eventual chiar din vremea desfășurării războaielor cu Decebal.

De curînd cercetarea papirului a fost reluată radical de epigrafistul american Robert O. Fink. Rezultatele muncii sale au fost publicate în 1958, într-un articol din *The Journal of Roman studies* ². Această lucrare este însoțită de o excelentă fotografie a documentului, luată cu raze infraroșii, ceea ce permite cititorului să verifice comod și în cele mai mici detalii transcrierea propusă de autor și prezentată cu o scrupuloasă acribie alături de imaginea fotografică. Cum această transcriere constituie elementul capital al lucrării, o reproducem integral aici: ³

Coloana I

1.] . . [. .] . d] x y
2.]
3.] x . .
4.] . . . l o
5.] .] x [.] .
6.] . [. .] . [.] c l .
7.] . .
8.]
9.] . c l x [x] x [.] i i i

¹ C. Daicoviciu, *Dacica: În jurul unor probleme din Dacia romană*, în *Anuarul Institutului de Studii clasice din Cluj*, II, 1933—1935, p. 251, nota 1.

² R. O. Fink, *Hunt's pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în *The Journal of Roman studies*, XLVIII, 1958, p. 102—116.

³ În această transcriere literele cuprinse între paranteze pătrate se referă la lacunele papirului, iar cele închise între paranteze curbe reprezintă completări ale unor cuvinte notate în text prin abreviațiuni. Punctele de la nivelul inferior al rîndurilor țin locul literelor din care se văd resturi pe papir, dar nu pot fi descifrate. Punctele de sub litere arată că acele litere nu sînt clar păstrate în text, dar pot fi identificate mai mult ori mai puțin. Punctele de la mijlocul înălțimii rîndurilor nu sînt convenționale, ci așa figurează în original, între cuvinte. Indicațiile cu caractere italice aparțin editorului. Cuvintele redată prin majuscule apar pe papir în caractere capitale epigrafice, pe cînd celelalte sînt scrise cursiv. Semnul 7 reprezintă sigla caracteristică pentru cuvîntul *centurio*.

10.] . [.] ssa
 11.] V . []
 12.] ÇOŞ
 13.] ŞTOBIS
 14.] NICOPOL(I)
 15.] I I I I I ÇOŞ
 16.] Ş STOBIS
 17.] . COS
 18.] ŞTOBIS
 19.] . S I ŞTOBI[S]
 20. [----- ca. 17 litere ----].L.ŪS[-ca. 9 lit.-] []os qua die reĉesser(unt
 21. [SACRAMENTUM RED]EMIT M. IIS QMC. IMP. UESPAŞ[I]ANO VIII. | ÇOŞ
 22. [] . . ŪS OPTATUS . [.] . . anno . [.] t
 23. [] XV. K OCTOBRES
 24. [-- ca. 10 l. -- pr]idianum coh I ĥiĥp ūeter d ūobis
 25. [-- ca. 12 l. ----] . ssa arro afr[i]çanus prae(ectus)
 26. [summa militum] p . k . ianuaris dxxxxvi
 27. [in is 7 vi, dec ii] ii ; eq, [i]n is dup [. . .], sesq iii, cxix
 28. [ped ccccxvii] . [. d] u [p] ped i, sesq . [] p [.]
 29. CEDUN] T [P] ŌST . K IANUARIAS
 30. barbaro e] t [f] austino c [o] s ii
 31. [----- ca. 17 lit. ----] . . ig
 32. [----- ca. 19 lit. ----] . [.] . m [.] p [. .] n] sus . . leg [. . .] f . [.]
 33. [----- ca. 15 lit. ----] . ra . [.] s [. .] e
 34. [-- ca. 10 lit. ---- cum tyo] n secutis [. .] [.] i
 35. [] summa çesserunt . [. .] . . [. .] . . x
 36. [reliqui] dxxxxvi

Coloana II

1. in] i [s 7 v] i, dec iii; eq, i] n [is d] up ii, se [s] q iii []
 2. dup p [ed] . . [. .] . [.]
 3. EX EIS DECEDUN] T I
 4. [d] at] uş i] n [c] lassem f] i moesicam ad min [. . .] iussu leg . e] t . []
 5. [. .] [. . . .] . . b . [. . . .] . . iussu legati [a] ug in is eq i []
 6. . ro şu . [i] n is eq i
 7. remissus ad [h] e] ren] ium saturninum []
 8. translatus in exerc [i] tum p] anno [n] i [cum
 9. peit in aqua . []
 10. occisus - a latron [i] bus eq i []
 11. ūetati []
 12. summa decesserunt, in is []
 13. restitutus ex tyon secutis []
 14. rellqui - numero puro []
 15. in is 7 vi, dec iii; eq, in is dup ii, sesq iii, cx []
 16. dup ped . i, sesq vi []
 17. EX EIS APSENTES []
 18. in gallia uesti] tum []

19. item fumj . . . t[um] []
20. trans erar[]m equatum in is eq [.]i []
21. kasrae in praesidio in is eq ii []
22. in dardanja ad metella []
23. summa apseses extra prouinciam in is eq [] iii.
24. INTRA PRQVINCIAM []
25. singlaris fabi useti lega[.] . . . salarus dem[]
26. officii latiniani proc(uratoris) aug(usti) []
27. p[ro]b[]ridaue in praesidio []
28. buridaue in uexilla[t]ione []
29. trans danuuium in expeditionem, in is 7 i, de[c]
30. eq xxiii, sesq ped ii []
31. item tras ad annonam] defendendam []
32. it[c]m exploratum [c]um pauliano 7, eq. []
33. in auario ad naues frumentarias, in is dec i[]
34. ad praetorium c[um] librariiss []
35. ad haemum ad armenta addu[cenda] []
36. in custodia iu[mentor]um in is s[]sq[] []
37. ..em in custodia m[.] []
38. summa uera que apseses[]
39. in is 7 i, dec iii; eq, in is []
40. s[]sq ped ii []
41. reliqui praesentes []
42. in is 7 v, dec i; eq, in is d[up]
43. dup ped i, se[]q
44. ex eis aegri, in is[]

Restul articolului lui R. Fink cuprinde justificarea critică a modificărilor aduse lecturilor anterioare și discuția problemelor ridicate de aserțiunile documentului, interpretate în lumina noii lecturi.

Papirul, lung de 0,327 m și păstrat pe o lățime maximă de 0,23 m, este zdrențuit pe marginile longitudinale, prezentînd o mare lipsă în colțul său de sus din stînga și numeroase lacune mărunte pe suprafața sa interioară. Textul e scris pe două coloane de cite cca. 0,10 m lățime, dintre care prima, în stînga, este foarte deteriorată. Scrierea este cursivă, avînd litere de 0,002—0,0025 m înălțime, afară de titlurile de subdiviziuni și de alte citeva rînduri, care sînt redacte prin litere capitale înalte de 0,003 pînă la 0,004 m. În total s-au păstrat 80 de rînduri scrise, pe care autorul le citează ținînd seama de gruparea lor pe cele două coloane, spre deosebire de Hunt care le număra în continuare. Primele coloane îi aparțin 36 de rînduri, iar celei de-a doua 44. Dar pe cînd din cele 36 de rînduri ale coloanei I abia vreo 15 conțin mai mult de un cuvînt, în coloana II cele 44 rînduri pot fi citite în cea mai mare parte. Papirul reprezintă doar un fragment dintr-un *volumen* cuprinzînd situația anuală a unui întreg grup de trupe. Partea de la început a coloanei I, pînă la rîndul 23, care se referă la liberări de veterani, constituia sfîrșitul pridianului unui alt corp de trupă, necunoscut, despre care era vorba în coloanele precedente, care s-au pierdut. Abia cu rîndul 23 începe *pridianum cohortis I Hispan-*

normum ueteranae quingenariae (equitatae) și continuă pe toată coloana II, fără să se termine.

În general, noua lectură a papirului Hunt înseamnă un incontestabil progres față de transcrierile anterioare. Desigur, Fink n-a izbutit să rezolve toate dificultățile textului lacunos al documentului, în care rămîne încă destul cîmp liber pentru viitoare cercetări. Dar majoritatea descifrărilor sale constituie bunuri definitiv cîștigate pentru știință. Unele interpretări care intraseră în circulație pe baza lecturilor anterioare urmează să fie de acum înainte revizuite ori chiar cu desăvîrșire abandonate. Chiar acolo unde Fink n-a putut să emită decît propuneri supuse cauțiunii, reconstituirile sale sînt mai acceptabile decît acelea pe care le-a înlocuit.

În cele ce urmează, scoatem în evidență datele mai interesante pe care le prezintă pridianul coortei I Hispanorum ueterana în noua lectură.

Efectivul total al coortei la 1 ianuarie (despre problema anului va fi vorba aci mai jos) era de 546 de oameni, dintre care 119 călăreți (col. I, r. 26—27). Erau în total șase centurioni și patru decurioni (col. I, r. 27; col. II, rr. 1 și 15). Aceste cifre, care fuseseră citite în același mod și de Hunt, sînt rediate clar pe papir. În expresia *restitulus ex Tyon secutis*, care apare în col. II, r. 13 și numai prin întregire în col. I, r. 34, Fink vede, în mod ipotetic, recuperări de dezertori, poate din acei transfugi pe care Decebal căuta să-i atragă pentru instruirea trupelor dace. Cuvîntul *Tyon*, scris în această formă ciudată, rămîne însă enigmatic. Atît Hunt, cît și Fink, sînt de acord în a-l socoti ca nume propriu.

În col. II, rr. 3—16 (la Hunt rr. 39—53), făcînd parte din diviziunea intitulată *ex eis decedunt*, se referă la soldați detașați permanent sau morți. În r. 4 (la Hunt r. 40), unde Hunt nu putuse descifra nimic clar, Fink izbuteste să citească numele flotei de pe Dunărea inferioară: *classis Flauia Moesica*, menționată ca una din unitățile căreia coh. I Hispanorum uet. îi cedase un soldat. În r. 7 e vorba, dimpotrivă, de un ostaș care fusese atașat coortei și acum era retrimis la unitatea sa de origine de sub autoritatea unui Herennius Saturninus, care după Fink ar fi proconsulul Achaiei din anii 98—99, devenit consul suffectus în anul 100. În r. 8 figurează un soldat transferat în Pannonia (*translatus in exercitum Pannonicum*), în loc de Dacia, cum i se păruse lui Hunt. Sigur e că în reproducerea fotografică se pot distinge foarte bine doi « n », care în nici un caz nu puteau aparține cuvîntului *Dacicum*. Rîndurile 9-11 pomenesc de un soldat înecat (*perit in aqua*), apoi de un călăreț ucis într-o luptă cu tilharii ori cu vreun trib revoltat (*occisus a latronibus*) și de un număr de soldați morți în împrejurări normale. Aceștia sînt indicați prin participiul *θετατι*, un termen de cancelarie militară a cărui origine este de căutat în sigla Θ (pentru *οθιit*), tăiată în semn de ștergere din registre și ca atare primind aspectul unui *theta* grecesc.

Diviziunea intitulată *ex eis apsesentes* din col. II, rîndurile 17—23 (Hunt, rr. 53—59) cuprinde răspîndiri *extra prouinciam*, deci în afara Moesiei Inferioare. Soldații însărcinați cu procurarea de vestminte, *uest[itum]*, din r. 18 (resp. 54), nu au fost trimiși în « Graecia », cum citise Hunt, ci în *Gallia*, ceea ce poate fi verificat și în fotografie. Gallia devenise unul din principalele centre de producție pentru stofe și transportul acestor mărfuri pînă în Balcani putea fi ușor efectuat pe Rin și apoi pe Dunăre. În r. 19, Fink vede *fumi*[...] în loc

de frume[. . .], de aceea consideră imposibilă lectura lui Hunt: *frumentatum*, ca și pe aceea propusă de *New Palaeographical Society*: *alimentatum*, fără a putea însă întregi cuvîntul nou care ar rezulta din descifrarea sa: *fumi[. . .]latum*. În rîndul următor, 20, este pomenit un alt ostaș, detașat cu misiunea de a procura cai: *equatum*. În ce privește locul unde trebuia să fie îndeplinită această misiune, Hunt deslușea expresia *trans M. r[.]m*, ultimul nume fiind completat *Mar[u]m* în ediția din *New Palaeographical Society*, iar de G. Cantacuzino și de U. Wilcken interpretat ca *Margus*, numelui riului Morava din Moesia Superioară. Fink admite că e vorba de un rîu, dar nu de Margus, pentru motivul că pe papir prima literă nu poate fi citită în nici un caz ca « m », a doua este sigur un « r », iar a treia un « a ». Numele *Erar[.]m*, care ar rezulta din lectura sa, nu e cunoscut. Supinele *uestitum*, *frumentatum* (resp. *fumi[. . .]latum*), *equatum*, după cum a arătat Hunt, reprezintă termeni de grai militar curent, neînregistrați în vocabularul literar.

Din rîndul 21 (Hunt r. 57) dispăre numele orașului *Tyras*, pe care nici Hunt nu-l presupusese decît cu multă incertitudine. Pe papir prima literă sigur nu poate fi « t », ci probabil « k ». După ipoteza lui Fink, am avea expresia *Kas(t)rae in praesidio*, referindu-se eventual la una din frecventele localități din provinciile balcano-danubiene numite *Castra* (*Castra* la sud de Stobi în Macedonia, *Castra Augustolaiuensis* în Moesia Superior, *Castra* în provincia Dalmatia, *Ulcisia Castra* în Pannonia Inferior). De altfel — adăugăm noi — pe vremea lui Traian Tyras nu putea fi considerată *extra prouinciam*, deoarece această cetate elenică de pe limanul Nistrului intrase încă mai de mult sub protecția romană și se afla în mod firesc în sfera de supraveghere a armatei din Moesia Inferior¹. În ce privește r. 22 (Hunt, 58), lectura lui Hunt: *in Dardania ad metella* (de citit *metalla*) rămîne sigură. Soldații respectivi erau detașați la paza vestitelor mine de aur și de cupru din acea regiune, care aparținea Moesiei Superioare.

Diviziunea din col. II, rr. 24—37, e una din cele mai interesante din document, prin datele topografice și prin noutățile de ordin istoric pe care le prezintă. Titlul *intra prouinciam*, scris în r. 24, cu caractere capitale, se referă fără nici un fel de îndoială la ceea ce urmează, iar nu la ceea ce este menționat mai înainte, cum i se păruse în 1935 lui C. Daicoviciu². Astfel *Piroboridaua* și *Buridaua*, localități menționate în rîndurile 27—28, făceau sigur parte, în momentul redactării papirului, din provincia Moesia Inferior. Că de această provincie este vorba se confirmă prin menționarea munților Haemus *intra prouinciam* (r. 35). În acești munți locuiau de păstori traci, sînt trimiși niște soldați ai cohorței pentru a procura vite de hrană (*ad armenta adducenda*), așa cum în r. 36 alți soldați sînt arătați ca detașați pentru paza probabil a hergheliilor și a animalelor de povară: *in custodia iu[mentor]um*. Expresiile din rîndurile 27—28, referitoare la localitățile din nordul Dunării, fiind clar scrise și bine păstrate, rămîn și după transcrierea făcută de Fink așa cum le

¹ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 165—166 (= *Studii și cercetări de istorie veche*, VI, 1955, nr. 3—4, p. 376—377), se opune acestei idei — susținută de la Th. Mommsen încoace de toți cercetătorii — pe motivul că în papirul Hunt garnizoana romană din Tyras ar fi menționată *extra prouinciam*. Acum, însă, după lectura lui Fink, care dovedește inexistența numelui *Tyras* în acel document, obiecțiunea cade.

² C. Daicoviciu, *loc. cit.*

citise Hunt: *Piroboridauae in praesidio* și *Buridauae in uexillatione*. Numai în ce privește ultimul nume de localitate, vechea lectură *Boridaua*, cu «o», apare nejustificată. Chiar în reproducerea fotografică a papirului se vede că nu poate fi decât *Buridaua*, litera «u» din prima silabă a numelui apărînd foarte clară. Dubiul exprimat de C. Daicoviciu¹ cu privire la identitatea acestei localități cu castrul *Buridaua* de pe Olt pierde astfel principalul său temei, iar presupunerea d-sale că ar putea fi vorba de restul unui nume mai lung cade de asemenea, deoarece numele *Buridaua* e scris începînd chiar din marginea stîngă a coloanei. Detașamentul cohorței trimis la Buridava se află în *uexillatione*, deci intrînd în componerea garnizoanei de acolo împreună cu alte trupe, pe cînd detașamentul de la Piroboridava este în *praesidio*, formînd el singur toată garnizoana. Nu putem ști cît de mari erau aceste detașamente, căci cifrele respective, care trebuiau să fie scrise în marginea din dreapta a coloanei, nu s-au păstrat pe papir, dar e probabil că nu puteau fi prea însemnate.

După cît se vede din rîndurile 39—42 (Hunt, 75—78), din cei șase centurioni ai cohorței numai unul era detașat (împreună cu trei decurioni), ceilalți cinci, cu un decurion, rămăseseră la grosul trupei (*reliqui praesentes*). Cam aceeași proporție trebuie avută în vedere și în ce privește trupa, al cărei efectiv total de prezenți se afla scris în partea ruptă a documentului. Dintre efectivele dispersate, o bună parte erau trimise în expediția de peste Dunăre menționată în r. 29 (Hunt, 65): *trans Danuuium in expeditionem*, cu un centurion, cu cel puțin un decurion, cu 23 de călăreți, cu doi fruntași de infanterie (*sesquiplicarii peditum*) și cu un număr de pedestrași de rînd a cărui cifră nu s-a păstrat. În rîndul următor, tot în legătură cu această expediție transdanubiană: *item tra(n)s*, este menționat un detașament care avea sarcina de a apăra proviziile ridicate ca tribut în regiunile din stînga fluviului: *ad annonam defendendam* (Hunt citea *redimendam*, iar Gr. Florescu² *repetendam*). De asemenea peste Dunăre (*item*), este trimis un detașament în cercetare, împreună cu centurionul *Paulianus*, după cum este specificat în r. 32. În rîndul 33 e vorba de soldați detașați într-un port, desigur dunărean, sub comanda unui decurion, pentru paza corăbiilor încărcate cu provizii de grîne aduse probabil de peste fluviu: *in (n)auario ad naues frumentarias*. Termenul *nauarium* e necunoscut, dar normal într-un document în care cuvintele de argou militar apar frecvent.

Textul coloanei II, atîta cît s-a păstrat, se termină cu r. 44 (80 la Hunt), în care se vorbește de soldați bolnavi și răniți (*ex eis aegri*). Mai departe, în coloanele pierdute ale textului, urmau să se menționeze, între altele, liberările de veterani, ca la începutul coloanei I, unde fusese vorba de sfîrșitul pridiului unei alte unități.

Comportînd o discuție mai amănunțită, am lăsat la urmă modificarea căreia Fink îi acordă cea mai mare importanță și care, în adevăr, ar constitui «cheia» interpretării întregului document dacă ar fi și în realitate atît de sigură precum o consideră autorul. Este vorba de r. 30 din col. I, care ar conține data precisă a pridianului cohorței I Hispanorum ueterana. Pe acest rînd foarte

¹ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

² Gr. Florescu, în *Studii și cercetări de istorie veche*, II, 1951, nr. 2, p. 131.

deteriorat, din care nu s-au păstrat decît cîteva grupuri de litere roase, Hunt încercase a desluși finalul unui nume: . . .]stano, fără a-i da nici o explicație. A. Stein¹, pornind de la ideea că rîndul 30 — urmînd imediat după data *k(alendas) Ianuarias* scrisă în rîndul precedent foarte clar și cu capitale. — ar trebui să conțină precizarea anului prin menționarea consulilor respectivi, propusese întregirea finalului . . .]stano prin gentiliciul consulului *L. Vipstanus Messala* din anul 115 e.n. Acest an intră în intervalul 110—117 susținut de Hunt și Cantacuzino ca dată a papirului, pe baza unor conjecturi de ordin exterior, dar depășește limitele cronologice din textul însuși al documentului, care, concretizate în datele despre recrutarea veteranilor pomeniți la începutul coloanei I, prezintă ca termen *ante quem* anul 107, cel mai tîrziu admisibil pentru liberarea celui mai tînăr dintre acești veterani.

Înșușindu-și ideea lui Stein, după care în locul respectiv ar fi vorba de un nume de consul, Fink crede a fi deslușit chiar abreviația *c[o]s* (= *consulibus*) într-un mic grup de litere pe care Hunt îl lăsase necitit și care urmează la scurt interval după finalul de nume . . .]stano. În ce privește acest final, însă, d-sa constată, în urma unui examen atent al scrisului din acel loc, că e vorba de . . .]stino, a treia literă din grup neputînd fi un « a », ceea ce se poate verifica chiar de către cititor prin consultarea reproducerii fotografice. Dar în fastele consulare, în intervalul cronologic cerut de textul papirului, o asemenea terminație s_e găsește o dată — și numai o singură dată — în *Fauslinus*, cognomenul lui A. Caecilius Faustinus, care, împreună cu Q. Fabius Barbarus, a fost *consul suffectus* în anul 99 e.n. Numele pare asigurat și prin litera « u » care se poate distinge înainte de . . .]stino, precum și printr-un vestigiu de literă, situat imediat înainte, care poate să aparțină foarte bine unui « a »; doar inițiala « f », căzînd în mijlocul unei lacune, a dispărut complet, de altfel ca toată partea dinspre începutul rîndului. În cazul că abreviația *c[o]s* citită de Fink s-ar confirma, poziția ei imediat după un cognomen ca *Fauslinus* ar fi mult mai firească decît după un gentiliciu ca acel *Vipstanus* propus de Stein.

Pe baza lecturii sale, Fink dalează documentul, fără a sta nici un moment la îndoială, în anul 99 e.n., deci cu doi ani înaintea izbucnirii primului război dacic al lui Traian. În acel an împăratul roman se afla în provinciile dinspre Dunăre tocmai pentru pregătirile militare ce se făceau în vederea acestui război. Este și anul unei diplome militare (din 14 august 99)², care menționează *coh. I Hispanorum ueterana* ca făcînd parte din armata Moesiei Inferioare, ceea ce reiese și din textul papirului, unde sub titlul *intra prouinciam* sînt pomenite elemente referitoare la această provincie.

Prezența pridianului în Egipt este explicată de Fink prin împrejurarea că această cohortă, cunoscută în provincia de pe malurile Nilului în anii 83 și 98—99 e. n.³, ar fi rămas acolo pînă în vara anului 99, cînd ar fi fost mutată în Moesia Inferior. Un *pridianum* (termen derivat din expresia *pridie kalendas Ianuarias*) era o situație completă a efectivului unei trupe romane, care se întorcea în ultima zi a fiecărui an, adică la 31 decembrie. Dar în Egipt era în vigoare calendarul indigen, al cărui an începea la 29 august, de unde nevoia

¹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 112—113.

² CIL, XVI, 44.

³ CIL, III, 14147²; XVI, 29.

de a se întocmi două *pridiani* în fiecare an, unul destinat comandamentului local, altul statului major imperial. Faptul că *pridianul* cohorței I Hispanorum ueterana este datat din 16—17 septembrie (*XV.k.Octobres*), deci de la începutul anului egiptean, ar dovedi că a fost scris pentru comandamentul roman al Egiptului, de care această unitate ar fi depins pînă atunci, fiind doar de curînd transferată în Peninsula Balcanică în legătură cu preparativele de război.

Redactarea *pridianului* în timpul acestor preparative ar explica, după autor, și liberările masive de veterani menționate la începutul coloanei I, firești într-un moment cînd era nevoie mai mult ca oricînd să se primenească efectivele. D-sa observă că în anii 99—100 e.n. diplomele de veterani apar mai frecvent, în ce privește provinciile de la Dunăre. Tot prin aceste împrejurări s-ar explica și liberarea prematură (pentru anul 99) a veteranului menționat în col. I, r. 21—22: [. . .] *Jeus Oplatus*, care, recrutat în timpul celui de-al VIII-lea consulat al lui Vespasian, deci în anul 77 (eventual 79, dacă cifra consulatului e cumva VIII), nu putea să aibă la data propusă de Fink pentru întocmirea *pridianului* decît cel mult douăzeci și doi de ani de serviciu. Nemaifiind socotit destul de apt pentru a îndura rigorile campaniei ce se prevedea, i s-ar fi îngăduit să iasă din slujbă înainte de termen, probabil prin răscumpărare.

Consecința cea mai surprinzătoare a datării *pridianului* în anul 99 este că această dată implică ocuparea șesurilor din răsăritul Daciei de către armata romană și înglobarea lor la provincia Moesia Inferior înainte de izbucnirea primului război dacic al lui Traian, ceea ce pînă acum nu fusese sugerat de nici un izvor și nici nu se presupusese clar de către cineva. Greu ar fi fost de imaginat, pe baza izvoarelor ce se cunoșteau, ca încă din al doilea an de domnie al lui Traian, în plină pace cu Decebal, romanii să fi trimis trupele Moesiei Inferioare *trans Danuuium in expeditionem* sau, tot în stînga Dunării, *ad annonam defendendam*, ori pentru a ține garnizoane în localități ca *Piroboridava* în sudul Moldovei sau *Buridava* pe Olt. Chiar papirul de care e vorba, după lectura lui Hunt, care în r. 8 din col. II crezuse a fi distins o aluzie la un *exercitus Dacicus* roman (imposibil înainte de anul 101), părea a exclude o asemenea eventualitate. Acum, însă, în urma emendației făcute de Fink, care a dovedit în mod clar inexistența termenului *Dacicus* în acel loc de pe papir, măcar această piedică în calea datării documentului în anul 99 dispăre. Cercetătorul american explică acțiunile romane în stînga Dunării, la începutul domniei lui Traian, prin faptul că regiunile extracarpătice ale Daciei ar fi încetat de a mai aparține lui Decebal încă din anul 89, în urma păcii încheiate cu Domițian. Prin urmare apartenența acestor ținuturi la provincia Moesia Inferior înainte de primul război dacic al lui Traian și ocuparea lor cu trupe romane n-ar fi fost decît stări de lucruri stabilite cu un deceniu mai înainte de data pe care autorul o atribuie *pridianului* cohorței I Hispanorum ueterana.

Bine înțeles, asemenea concluzii, menite să schimbe radical optica prin care a fost privită pînă acum pacea lui Domițian din 89, n-ar putea fi primite fără rezistențe și fără o critică riguroasă a elementelor ce le stau la bază. Un început în această privință a fost făcut de curînd de către prof. Ronald Syme, care, într-un articol publicat tot în *The Journal of Roman studies*¹, ridică obiec-

¹ R. Syme, *The Lower Danube under Trajan*, în *The Journal of Roman studies*, XLIX, 1959, p. 26—33.

țiuni insistente cu privire la unele din părerile emise de Fink și în primul rând la data pe care acesta a atribuit-o papirului Hunt. În legătură cu lectura rîndului 30 din col. I învățatul britanic acceptă numele *Faustinus*, citit de Fink și admite că-i aparține lui A. Caecilius Faustinus, dar nu e de acord cu interpretarea că acesta ar fi fost pomenit în pridianul cohorței I Hispanorum uet. în calitatea sa de consul suffectus din anul 99, ci înclină a crede că este vorba de anul 105, cînd același personaj era guvernatorul Moesiei Inferioare, după cum se știe dintr-o diplomă militară¹. Pe de altă parte, Syme contestă existența abreviației *c[ol]s* pe papir, citînd în sprijin și mărturiile oculare ale altor cercetători englezi care au scrutat cu o atenție specială locul respectiv al documentului. Totuși nu dă acelui grup de trei litere vreo nouă explicație, ci se limitează la a declara că « o asemenea incurcătură nu e ușor de rezolvat ». Un temei mai clar în favoarea opiniei sale crede a fi găsit în coloana II a papirului, în numele *Herennius Saturninus* din rîndul 7 și *Fabius* din r. 25. Primul, aparținînd lui L. Herennius Saturninus, consulul suffectus din anul 100, nu s-ar referi la situația acestuia ca proconsul al Achaiei din anii 98—99, precum susținuse Fink, ci la aceea de guvernator al Moesiei Superioare pe care a deținut-o între anii 103—107. Al doilea nume, citit de Fink ca *Fabius Usetus* și aparținînd, chiar după textul papirului, unui guvernator al Moesiei Inferioare, s-ar raporta de fapt la un *Fabius Iustus*, care, după deducțiile ipotetice ale lui Syme, ar fi luat în primire acest post în anul 105, urmînd imediat lui A. Caecilius Faustinus.

De sigur, observațiile critice ale distinsului savant britanic sînt de natură să clatine temeiurile stabilite de Fink pentru datarea papirului în anul 99, totuși trebuie să recunoaștem că n-au destulă putere pentru a le scoate din discuție. Obiecțiile sale sînt cel puțin tot atît de nesigure ca și teza pe care o atacă. Astfel, dacă cognomenul *Usetus*, reconstituit de Fink pentru guvernatorul cu gentiliciul *Fabius*, este problematic, nu e mai bine atestat pe papir nici acela de *Iustus*, pe care îl propune Syme. Pe de altă parte, nici o altă știre nu-l prezintă pe vreun *Fabius Iustus* guvernator al Moesiei Inferioare. Avem aici doar o construcție conjuncturală a lui Syme, care pornind de la presupunerea că în pridianul nostru ar fi vorba de L. Fabius Iustus, consulul suffectus din anul 102, căruia Tacit i-a dedicat Dialogul său și care a fost guvernator al Siriei în 108, apoi identificîndu-l pe acesta cu un Iustus căruia prin 106 Plinius cel Tânăr îi adresa una din epistolele sale și care ar fi fost comandantul unei armate și opinînd — cu prudente rezerve — că această armată ar fi putut fi eventual aceea a uncia din cele două Moesii, concludă, fără aceleași rezerve, că acest L. Fabius Iustus ar fi devenit succesorul lui A. Caecilius Faustinus la comanda Moesiei Inferioare între 105 și 108. Oricît de interesantă ar fi această complicată serie de pure ipoteze, forța ei ca argument într-o problemă atît de importantă ca aceea pusă de Fink, este departe de a fi categorică. Tot atît de puțin decisivă este aluzia la comandamentul lui Herennius Saturninus din Moesia Superioară din 103—107. De sigur, era firesc ca un soldat al cohorței I Hispanorum uet. din Moesia Inferior să fi fost împrumutat din armata provinciei vecine Moesia Superior, dar nu era mai puțin normal nici ca un asemenea soldat să fi provenit, în castrul de la Stobi, de la conducerea provinciei, tot vecine, Achaia, unde același Herennius era proconsul în anul 99.

¹ CIL, XVI, 44 și urm. (= III, 863, și p. 1970—1971, dipl. XXX—XXXI).

Singurul argument care pune realmente la strîmtoare teza lui Fink este observația de ordin paleografic referitoare la inexistența abreviației c[0]s pe papir. Însă, cîtă vreme nu atrage după sine o explicație pozitivă a celui grup de litere, nici această observație nu poate avea un caracter peremptoriu. În locul respectiv de pe document e clar vorba de un grup format din trei litere: ultima este sigur un «s», cea din mijloc cade într-o lacună fără a fi lăsat urme, iar cea de la început, o literă rotundă, deși e păstrată aproape în întregime, nu poate fi identificată, fiind scrisă defectuos peste o fibră anormală a materiei¹. Interpretarea ei ca un «c» rămîne, de sigur, dubioasă, dar nici nu poate fi cu totul exclusă, dacă nu este înlocuită cu alta mai probabilă.

În ce privește legătura coortei I Hispanorum uet. cu Egiptul, R. Syme ridică obiecții împotriva identității acestei unități militare cu *cohors I Hispanorum equitata* menționată pe malurile Nilului în anii 83 și 98—99. Mai întii, atributul *ueterana* lipsește din titulatura acestei coorte din urmă. Pe de altă parte, numele lui Ti. Claudius Africanus, cunoscut ca prefect al acestei trupe din Egipt în anii 98—99, nu apare în r. 25 din col. I a pridianului nostru, cum afirmă Fink — cu destule reticențe. În acel rînd se distinge un nume din care s-a păstrat finalul .]arro (poate Varro, după cum citea Hunt), urmat de un cognomen care, conținînd în mijloc nu mai puțin de cinci litere îndoelnice ori chiar complete distruse, foarte greu ar putea fi reconstituit ca A[r[ī]çanus; iar de gentiliciul *Claudius* nici nu este vorba. După Syme, în anul 99 — cînd este atestată de o diplomă din Moesia Inferior — *cohors I Hispanorum ueterana* n-ar fi fost adusă în Balcani din Egipt, ci mai degrabă ar urma să fie identificată cu una din numeroasele *cohortes Hispanorum* indistincte ce se întîlnesc în provinciile dunărene. Pridianul nostru ar fi ajuns în Egipt fie cu prilejul unei eventuale participări a coortei respective la potolirea răscoalelor de acolo din anul 116 (așa precum presupuseseră și Hunt și Cantacuzino, dar tot fără bază documentară), fie o dată cu arhiva personală a vreunui prefect ori altfel de ofițer al coortei, care va fi fost mutat în acea provincie africană. Trebuie să recunoaștem că aceste conjecturi sînt prin ele însele prea șubrede pentru a explica proveniența egipteană a pridianului în cazul că ar data din anii 105—107. Dimpotrivă, pentru eventualitatea datării în anul 99, interpretarea dată de Fink apare mai bine susținută. Identitatea *coh. I Hispanorum uet.* din Moesia Inferior cu *coh. I Hispanorum equitata* atestată în Egipt pînă în anul 99 rămîne cel puțin tot atît de posibilă ca și aceea pe care o preconizează Syme cu vreuna din diversele coorte de Hispani menționate de inscripții la Dunăre. Calificativul *ueterana* lipsește și într-un caz și în celălalt; or, dacă această lipsă nu este o piedică de principiu pentru eventuala identificare de la Dunăre, nu poate fi nici pentru cea din Egipt. Cît despre diferența de comandanți, în ultima eventualitate, ar putea fi explicată prin schimbarea prefectului aceleiași coorte chiar în cursul anului 99. Interesant este că adjectivul *equitata* din numele coortei din Egipt se potrivește și pentru *coh. I Hispanorum uet.*, care, deși nu este prezentată cu acest calificativ nici în papir, nici în diploma din Moesia Inferior din anul 99, cuprinde totuși o importantă parte de cavalerie.

¹ R. Syme, *op. cit.*, p. 27, nota 6.

O altă problemă pusă de papirul Hunt se referă la ciudata situație a cohorții I Hispanorum ueterana, care, deși aparținea armatei Moesiei Inferioare, își avea garnizoana la Stobi, în provincia Macedonia. După Fink, la Stobi n-ar fi fost vorba de castrul însuși al acestei unități, ale cărei trupe se aflau dispersate cu diverse misiuni, ci numai de birourile comandamentului ei, rămas cităva vreme la importanta răspîntie de drumuri militare de acolo, înainte de a-și fi fixat un sediu definitiv. Este totuși de mirare că în *pridianum*, deși se vorbește de grosul efectivului trupeii rămas după scăderea răspîndirilor (col. II, rr. 41—43), nu se pomenește nimic despre staționarea sa în altă localitate decît la Stobi. De aceea ni se pare mai probabil ca chiar castrul unității să se fi aflat, la data documentului (fie anul 99, fie mai tîrziu), în menționatul oraș din Macedonia. În acest sens este interesantă părerea lui R. Syme, care înclină a crede că *coh. I Hispanorum uet.* și-a avut baza permanentă la Stobi, fiind numai temporar afectată armatei de la Dunăre. Tulburările pe care adesea le provocau triburile trace și ilire din nordul Macedoniei (chiar papirul nostru face aluzie la o luptă cu *latrones*) impuneau cantonarea unor trupe auxiliare în această provincie și după ce proconsulului ei i se luaseră legiunile. În sprijinul acestei interpretări d-sa aduce cîteva indicii despre activitatea unei *cohors Hispanorum* (fără indicativ) în Macedonia, chiar după epoca lui Traian.

Discutînd datele papirului referitoare la detașamentele cohorții I Hispanorum ueterana trimise în stînga Dunării, R. Syme consideră că o expediție romană în această parte, cu un *praesidium* la Piroboridava și o *uezzillatio* la Buridava, n-ar fi putut avea loc decît după începerea războaielor lui Traian împotriva lui Deccebal, fie în anul 103, după primul război, fie mai ales în 106, cu prilejul măsurilor luate pentru asigurarea noii provincii a Daciei. Mai înainte, regiunile respective s-ar fi aflat în posesiunea regelui dac, căruia pacea din anul 89 i-ar fi rămas în întregime favorabilă, deoarece victoria lui Domițian asupra lui ar fi fost zădărnicită prin acțiunile simultane ale marcomanilor, quazilor și iazygilor. Învățatului britanic i se pare imposibil mai cu seamă ca *Piroboridava*, situată pe Siret în sus, în plin *Barbaricum*, să fi aparținut Moesiei Inferioare înainte de războaiele lui Traian.

Sintem în măsură să producem fapte care tocmai în ce privește Piroboridava vin în favoarea tezei lui Fink. Cînd, în 1930, am publicat studiul nostru despre identificarea Piroboridavei cu cetățuia de la Poiana¹, ne aflam în fața unui material rezultat numai din două campanii de lucru în această stațiune de pe Siret și puteam înclina să extindem asupra secolului II e.n. abundentele elemente romane din acel material. De atunci încoace și cu deosebire în anii 1949—1951, săpăturile noastre de la Poiana au căpătat proporții considerabile, afectînd peste 50% din suprafața păstrată a cetățuiei și dînd la iveală un material mult mai bogat și mai concludent. Or, constatarea noastră este că perioada celei mai mari înfloriri a centrului geto-dacic de la Poiana a fost anterioară epocii lui Traian și că obiectele cele mai caracteristice pentru sec. II e.n. lipsesc din inventarul stațiunii. Din sutele de monede romane descoperite la Poiana, fie prin săpăturile noastre, fie cu alte prilejuri — în total peste 800 de bucăți —, cele mai noi datează din anul 71 e.n., adică din vremea lui Vespasian. E drept că ultimul strat al așezării, în care, din întîmplare, nu s-a descoperit nici o

¹ V. aci mai sus, pag. 337, nota 5.

monedă, depășește această dată, totuși nu cu prea mult, deoarece, în afară de material privitor la sfârșitul secolului I e.n., nu conține obiecte destul de caracteristice pentru începutul secolului II e.n.¹ Cele trei monede de la Marcu Aureliu, găsite la suprafața stațiunii, ca și două monede de la împăratul Tacitus din sec. III e.n., precum și vreo două fibule neromane referitoare cel mai de vreme la începutul sec. III e.n., n-ar putea infirma această constatare, deoarece e vorba de elemente răzlețe, fără legătură cu un nivel de așezare și fără continuitate cu seria straturilor și monedelor din sec. I e.n. Fapt este că, ținând seama de stadiul actual al cercetărilor, la Poiana lipsesc dovezi sigure de locuire din vremea lui Traian. Se impune să admitem că acest centru de viață autonomă geto-dacică și-a încetat existența în vremea Flaviilor.

O concluzie similară trebuie avută în vedere și pentru cetatea geto-dacică de la Tinosul, în nordul șesului Munteniei, pe Prahova. Ultima monedă romană și de fapt singura pe care o cunoaștem de acolo, datează din vremea împăratului Claudius, din anii 48—54 e.n., ceea ce ne determinase, în 1924, să punem dispariția așezării în legătură cu expedițiile lui Plautius Aelianus.² Azi nu mai menținem o asemenea conjectură mai întâi pentru că, după toate semnele, acele expediții, întâmplate în vremea lui Nero, trebuie să fi avut loc mai degrabă în Moldova și în nordul Mării Negre, apoi fiindcă în inventarul descoperirilor de la Tinosul figurează și obiecte de dată ulterioară, cum ar fi fibulele circulare în formă de broșe, care par a ne duce spre sfârșitul secolului I e.n. Pe de altă parte, săpăturile din acea stațiune n-au însumat o suprafață destul de mare și nici n-au dat la lumină destul de multe monede pentru a impune o concluzie categorică într-o problemă cronologică restrinsă la intervaluri de timp atât de scurte. Așezarea getică de la Tinosul și-a putut continua existența paralel cu aceea de la Poiana, pină în vremea Flaviilor.

Evenimentul care explică în chipul cel mai firesc sfârșitul pretraianic al celor două așezări din apropierea versantului exterior al Carpaților este războiul dacic al lui Domițian, ceea ce ne apropie de interpretarea dată de R. Fink papirului Hunt. Scoase cu forța din așezările lor fortificate, populațiile geto-dace locale intrau în dependență directă de imperiu. Paza regiunilor respective urma să revină trupelor romane. De aceea n-ar fi de loc surprinzător ca în anul 99 un papir să înregistreze, ca ecou al unei situații stabilite anterior, o garnizoană romană la Piroboridava în sudul Moldovei și alta la Buridava în nord-estul Olteniei. Devine posibil chiar ca să fi rămas în mâinile romanilor, după pacea din 89, și importantul punct strategic de la Brețcu (*Angustia*), la pasul Oituzului, unde s-a descoperit o diplomă militară aparținând unui veteran din *classis Flavia Moesica* liberat de Domițian în anul 92 e.n.³

¹ R. Vulpe, în *Studii și cercetări de istorie veche*, II, 1951, nr. 1, p. 192; III, 1952, p. 209; *Dacia*, n.s., I, 1957, p. 163. Cf. și B. Mitrea, în *Studii și cercetări de istorie veche*, VIII, 1957, p. 166—171.

² R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 222.

³ CIL, XVI, 37. Cf. Al. Philippide, *Originea Romnilor*, I, Iași, 1925, p. 47. Această eventualitate, sporită considerabil în lumina noii interpretări a papirului Hunt, ar modifica explicația pe care noi am dat-o mai înainte acelei diplome ca fiind a unui veteran stabilit la Brețcu abia sub Traian (R. Vulpe, *Angustia*, în vol. *În Amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 558). — În castrul roman de la Brețcu s-au găsit cărămizi cu stampila COH HISP (CIL, III, 8074^b), dar nu s-ar putea preciza dacă e vorba de *cohors I Hispanorum ueterana*.

Sînt fapte care ne obligă să privim rezultatele păcii lui Domițian din anul 89 prin altă prismă decît aceea cu care am fost obișnuiți pînă acum. Sub influența atmosferei defavorabile pe care i-au creat-o istoricii antici acestui împărat detestat de contemporanii săi, sîntem în general înclinați să-i atribuim numai înfrîngeri și umilințe. Adevărul este că, în ciuda dezastrelor suferite la început, Domițian și-a terminat războiul său dacic în mod victorios, datorită succeselor lui Tettius Iulianus. Oricîte motive de nemulțumire va fi avut opinia publică din Roma față de caracterul indulgent al tratatului cu care se încheiase acel război, nu e de admis ca foloasele păcii să fi rămas exclusiv de partea învinsului. E de observat că izvoarele vechi, care îl denigrează în mod tendențios pe Domițian, se referă numai la stipulațiile politice ale păcii din anul 89, dar nu pomenesc nimic de clauzele teritoriale, care totuși trebuie să fi adus avantaje reale romanilor. De aceea nu găsim în afară de orice probabilitate părerea lui Fink, după care, printre teritoriile «cotropite» de daci a căror liberare o cereau romanii cu prilejul tratatelor de la sfîrșitul primului război al lui Traian cu Decebal¹, în anul 102, ar fi de înțeles regiunile din stînga Dunării pomenite în papirul Hunt și că aceste regiuni ar fi rămas romane încă din timpul biruințelor lui Tettius Iulianus, iar acum ar fi fost recucerite momentan de daci.

Unde se înșeală Fink este doar cînd crede că abia acum s-ar pune pentru prima dată problema sporurilor teritoriale realizate de romani în anul 89 în stînga Dunării. Dacă și-ar fi dat osteneala să consulte direct literatura romînească de specialitate — condiție indispensabilă pentru cine se ocupă de chestiuni în legătură cu teritoriul Romîniei —, ar fi putut afla că încă de acum vreo 35 de ani Vasile Pârvan susținuse un punct de vedere în principiu similar. «Ciudata pace încheiată de Domițian cu Decebal — conclusea autorul *Geticelor* — nu era chiar așa de nenorocită precît se părea: cel puțin Banatul și Oltenia dunăreană vor fi fost încă de atunci romane și Decebal căuta să-și salveze măcar Ardealul și legătura, prin Muntenia, cu sarmații, atunci cînd ataca violent la Dunărea de Jos»². Fink nu face, prin urmare, decît să confirme și să completeze o idee formulată mai de mult. Dar preciziunile acestei completări sînt deosebit de interesante, fiindcă sînt menite a lumina concluziile istoricului romîn tocmai în partea lor cea mai vagă, referitoare la Muntenia și la Moldova de Jos, a căror situație în legătură cu începutul războaielor dacice ale lui Traian nu apărea de loc clar, deși logic era ca aceste regiuni să fi avut aceeași soartă cu a Olteniei. Dacă politica lui Domițian urmărise ca prin pacea din 89 să-l îndepărteze pe Decebal de la Dunărea olteană și bănățeană, cu atît mai mult era necesară extinderea unei asemenea măsuri de-a lungul porțiunii dobrogene a fluviului, pe unde geto-dacii, singuri sau aliați cu sarmații, forțaseră de atîtea ori cu succes granița imperiului. Înființarea unei provincii separate în această parte în anul 86, prin scindarea Moesiei, este un semnificativ indiciu despre importanța specială pe care șesurile din răsăritul Daciei o avuseseră în războiul lui Domițian. Chiar R. Syme recunoaște că instituirea provinciei Moesia Inferior în 86, sub un legat de rang consular, implica instalarea a cel puțin două legiuni pe porțiunea Dunării din fața Munteniei, dintre care una foarte posibil la Durostorum. Ar fi greu de admis ca aceste forțe să fi

¹ Cassius Dio, LXVIII, 12.

² V. Pârvan, *Getica: O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 121.

rămas inactive în timp ce Tettius Iulianus se afla biruitor în inima țării intracarpatice a lui Decebal. O ocupare a șesurilor din fața Dobrogei era misiunea lor elementară, pentru a ajuta acțiunea comandantului suprem.

Fink lasă a se înțelege că ținuturile din stînga Dunării de Jos ar fi putut fi înglobate la Moesia chiar înainte de Domițian¹. În parte trebuie să-i dăm dreptate. După Dobrogea, primele regiuni geto-dace care au intrat mai de aproape în atenția romanilor au fost Muntenia și sudul Moldovei. Încă din vremea lui August, șesurile din stînga Dunării au fost transformate în zone de acoperire a graniței imperiului. Este ceea ce reiese din dispariția bruscă, tocmai în acea vreme, a unor centre getice importante din Muntenia, ca Zimnicea, Popești, Piscul Crăsanilor², și ceea ce confirmă izvoarele literare cînd vorbesc despre acțiunea lui Aelius Catus care, pe la anul 6 e.n. (eventual 12 e.n.), a deportat în dreapta fluviului 50.000 de geți³. Mai tîrziu, sub domnia lui Nero, Plautius Aelianus, după o serie de demonstrații militare la nord și est de gurile Dunării, a mutat în Moesia nu mai puțin de 100.000 de «transdanubieni» de origini diverse (daci, bastarni, scito-sarmați)⁴. Desigur, zonele de șes astfel deșertate de populație și rămînînd cu totul la dispoziția trupelor romane de pe malul drept al Dunării, puteau fi considerate ca aparținînd provinciei Moesia, iar triburile geto-dace care locuiau dincolo de aceste zone, spre dealuri, chiar dacă nu se vor fi aflat în dependență de imperiu, trebuiau să recunoască, în mod normal, situația stabilită.

Considerațiile de mai sus cu privire la sfîrșitul așezării geto-dace de la Poiana readuc în discuție problema identificării acestei localități cu *Piroboridava*. Fink nu insistă asupra chestiunii, considerînd-o secundară pentru subiectul său⁵, ci se mulțumește, urmînd pe Polaschek⁶, să pună un semn de întrebare identificării propuse de noi în 1930, fără ca s-o respingă. De asemenea și R. Syme, care înclină totuși cu mai multă fermitate în favoarea acestei identificări⁷. De fapt, rolul papirului Hunt în această problemă rămîne același ca și mai înainte, limitat la precizarea unei date în timp. Elementele discuției sînt, însă, profund modificate prin rezultatele săpăturilor noastre extensive de la Poiana din anii 1949—1951, care, precum am arătat, sînt de natură să infirme continuitatea acestei cetăți geto-dace în vremea lui Traian, anulînd coincidența cronologică cu menționarea Piroboridavei în pridianul din vremea acestui împărat, fie că e vorba de anul 99, susținut de Fink, fie de data 105—107 propusă de Syme. În consecință, s-ar părea că identitatea dintre cele două

¹ R. O. Fink, *op. cit.*, p. 115.

² Cf. R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești: raport preliminar*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 263.

³ Strabo, 303; probabil și: Suetonius, *Aug.*, 21,1; Eutropius, VII, 9. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 94—96.

⁴ CIL, XIV, 3608; cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 102—105. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 151—153, înclină a vedea în acești transdanubieni numai geți din cîmpia Munteniei, ceea ce este în dezacord cu rezultatele cercetărilor arheologice, din care reiese că în această regiune o evacuare radicală avusese loc mai înainte, pe vremea lui Aelius Catus (cf. *Studii și Cercetări de istorie veche*, VI, 1955, nr. 1—2, p. 263). Este mai normal să ne fixăm atenția asupra populațiilor de origini diverse cu care Plautius Aelianus a avut de-a face în expedițiile sale din Moldova și din nordul Pontului Euxin.

⁵ R. O. Fink, *loc. cit.*, p. 107—108.

⁶ E. Polaschek, în P.-W., *Real-Enc.*, XX, s.v. *Piroboridava*.

⁷ R. Syme, *op. cit.*, p. 31.

localități nu s-ar mai putea menține. O încheiere în acest sens a și fost de curind formulată¹.

Totuși chestiunea nu poate fi rezolvată atât de simplu. Celălalte elemente ale discuției rămân în picioare. Esențialul aspect al problemei este cel topografic și în această privință, câtă vreme n-avem alte știri de aceeași natură, nu se poate trece peste datele lui Ptolemeu², care situează *Piroboridava* pe însuși malul stîng al Siretului (τὰρὰ τὸν Ἰέρρασον ποταμόν), la o apreciabilă depărtare de gura acestui rîu, într-o regiune în care, cu toată bunăvoința, nu s-a putut constata pe teren o altă așezare antică decît aceea de la Poiana aproape de gura Troțușului. Poziția acestei așezări corespunde foarte bine preciziunilor oferite de geograful alexandrin. În plus, dacă ținem seama de faptul că numele *Piroboridava*, prin excelență daco-getic, implică neapărat o origine indigenă a așezării și că, pe de altă parte, Ptolemeu nu face decît să reproducă opera lui Marinus din Tyr, compusă la sfîrșitul secolului I e.n., pe baza unor date dintr-o epocă și mai veche, cînd stațiunea daco-getică de la Poiana era în plină dezvoltare, devine evident că această stațiune nu poate fi de loc eliminată din discuție. În ce privește nepotrivirea cronologică față de papirul Hunt, explicația trebuie căutată în supraviețuirea numelui *Piroboridava* pentru teritoriul din jurul fostei cetăți geto-dace, după dispariția acesteia, fenomen curent pretutindeni unde romanii au impus părăsirea fortificațiilor anterioare dominației lor. Fixînd un *praesidium* la articulația cea mai importantă a drumului din Moldova de Jos, pe care o reprezintă confluența Siretului cu Troțușul, romanii i-au dat numele vechii așezări geto-dace pe care o suprimaseră. De altfel, după cum am arătat mai sus, această garnizoană, formată numai din detașamentul trimis de coh. I Hispanorum ueterana (equitata), avea un efectiv modest, pe care nu l-am putea aprecia la mai mult de 20—30 de ostași, foarte probabil numai călăreți. Era vorba, deci, de un simplu post de patrulare, care, prin însăși natura sa, nu putea să aibă de cît un caracter foarte efemer. Nu este, astfel, de mirare că n-a lăsat urme arheologice. Micul *castellum* de pămînt în care vor fi locuit acei soldați, fie că va fi fost situat jos în valea Siretului, lingă apa rîului, fie sus pe marginea ripei înalte unde fusese pînă puțin mai înainte cetățuia geto-dacă, a putut să dispară fără urmă, prin efectul eroziunilor naturale, care pînă azi tocmai în această parte a coastei Siretului sînt extrem de active³.

Postul provizoriu de la Piroboridava trebuie să fi fost instituit, ca și garnizoana mixtă de la Buridava, în legătură cu expediția transdanubiană de care vorbește papirul Hunt în imediata continuitate a textului (col. II, rr. 27—29). Această expediție a fost executată de o trupă destul de importantă, din moment ce numai *cohors I Hispanorum ueterana quingenaria (equitata)* contribuia la alcătuirea ei cu 20% din totalul cavaleriei pe care o avea. În eventualitatea datei propuse de Fink, oare ce rost ar fi putut avea o asemenea acțiune în anul 99, cînd războiul dacic al lui Traian încă nu izbucnise și cînd, după cum e de admis, Muntenia și Oltenia se aflau de zece ani sub autoritatea romană? În lipsă de alte precizii, locul rămîne deschis multor ipoteze. Fink

¹ B. Mitrea, în *Studii și cercetări de istorie veche*, VIII, 1957, p. 165—182.

² Ptolemeu, *Geogr.*, III, 10, 8.

³ Cf. R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana: campagne de 1927*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 254—257; *Studii și cercetări de istorie veche*, I, 1950, nr. 1, p. 47; II, 1951, nr. 1, p. 177—180.

se gîndește la incursiunile lui Decebal care i-au dat lui Traian motiv de război. Tot așa de bine am putea avea în vedere unele tulburări provocate de sarmații din răsăritul Moldovei, pe care îi nemulțumea întreruperea legăturilor lor cu dacii prin Moldova de Jos și Muntenia. De asemenea, este posibil ca populațiile locale supuse romanilor să fi încercat a se emancipa. Necesitatea unei escorte speciale pentru apărarea proviziilor luate ca tribut de la aceste populații (col. II, r. 31) și aceea a unor trupe de patrulare în șesurile din nordul Dunării, în frunte cu un centurion (col. II, r. 32), ar fi indicii serioase în acest sens. Și mai probabil ar fi ca toate cele trei primejdii care amenințau autoritatea romană la Dunărea de Jos să se fi manifestat în același timp. În anul 99 aceste regiuni treceau printr-o perioadă de neliniște, firească în ajunul unui mare război. Pregătirilor intense pe care Traian le făcea în sudul Dunării le corespundea o agitație tot atît de vie în lumea dacilor și a aliaților lor. Chiar dacă în acel moment nu se vor fi produs încă atacuri grave asupra graniței imperiului, comandamentul roman trebuia să ia măsuri pentru a le preveni. În primul rînd era nevoie să se mențină izolarea lui Decebal dinspre răsărit și să i se ia posibilitatea de-a uneli cu sarmații. În acest caz, obiectivul principal al expediției trebuia să fie Moldova. Să impunea supravegherea drumului dintre gurile Dunării și Transilvania prin valea Siretului și pasul Oituz, calea naturală a legăturilor lui Decebal cu răsăritul, iar pe acest drum, răscrucea de la gura Troțușului unde se afla Piroboridava, necesita neapărat un *praesidium*.

Firește, nu trebuie să ne lăsăm înșelați de conținutul modest al papirului Hunt, limitat la efectivul unei singure cohorte auxiliare și să ne închipuim că toată ocupația romană la nord de Dunărea de Jos s-ar fi redus la garnizoanele pomenite în acest document. Fără îndoială, vor fi fost cu mult mai numeroase și nu este exclus ca să fi fost ocupate încă din vremea lui Domițian castrule care se constată în cursul domniei lui Traian în zona de dealuri a Munteniei, ca Drajna, Mălăiești, Rucăr. Descoperirile monetare și arheologice din cuprinsul lor nu se opun unei asemenea eventuale datări înainte de Traian. Printr-o ocupație militară relativ timpurie s-ar explica de ce, chiar după transformarea întregii Dacii în provincie romană, Muntenia și Moldova de Jos au rămas pînă la urmă dependente de Moesia Inferior, căreia cităva vreme i-a aparținut chiar Oltenia, pînă la organizarea ei ca provincie Dacia Inferior¹.

Încă de la primele sale editări, papirul Hunt căpătase un loc de primul ordin printre izvoarele antice ale istoriei patriei noastre. Clarificările pe care i le-a adus R. O. Fink, ca și observațiile critice ale lui R. Syme, îi sporesc valoarea, înlesnind noi perspective în cercetările despre începuturile stăpînirii romane în răsăritul Daciei. Este regretabil că problema datei, cheia întregii interpretări a acestui document, rămîne pe mai departe în incertitudine. Nu este, însă, mai puțin adevărat că încercarea lui Fink de-a o rezolva în sensul unei precizări în anul 99 e.n. se acordă cu constatările arheologice din Muntenia și din sudul Moldovei și în general cu împrejurările istorice relative la Dunărea de Jos, chiar dacă pornește de la o lectură ce comportă îndoieli. În orice caz pridianul cohortei I Hispanorum veterana, în lectura lui R. Fink, aruncă lumini neașteptate asupra unor regiuni a căror situație în vremea romană încă mai constituie adeseori o enigmă.

¹ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 136—138.

МУНТЕНИЯ И НИЖНЯЯ МОЛДОВА ВО ВРЕМЯ ТРАЯНА (В СВЕТЕ НОВОЙ ВЕРСИИ ПАПИРУСА ГУНТ)

РЕЗЮМЕ

В данной работе говорится о споре, к которому вернулись недавно R. O. Fink (*JRS*, XLVIII, 1958, стр. 102—116) и R. Syme (*там же*, XLIX, стр. 26—33) в связи с папирусом № 2851 (находится в British Museum), происходящим из Египта и впервые опубликованным в 1925 г. А. С. Гунтом (откуда и название, которое ему иногда придается). Этот документ, довольно поврежденный, содержит латинский текст, указывающий на численное расположение (*pridianum*) войска *cohors I Hispanorum ueterana quingenaria (equitata)*, засвидетельствованного в 99 г. н.э. в нижней Мезии. Р. О. Финк опубликовал новую версию документа, сделав многочисленные поправки в прежних изданиях. В 30-ой строке 1 колонки текста (в соответствии с вышеуказанным, стр. 339) он полагает, что определил точную дату папируса и, следовательно, нашел ключ к его толкованию. Финк восстанавливает в указанном месте когномен А. Цецилия Фаустина, *consul suffectus* в 99 г. и губернатора в Нижней Мезии в 105 г., но рядом с этим именем он читает и условное сокращение *cos* (это имело бы решительное значение для датировки папируса 99 годом). Исследователь объясняет все данные текста в связи с этим числом. Так, например, он доводит до императора Домициана римскую оккупацию Мунтении и нижней Молдовы, принадлежащих, как показывает папирус, нижней Мезии (*intra prouinciam*). В этих княжествах, расположенных на левом берегу нижнего Дуная, развернули свою деятельность несколько отрядов когорты (о которых напоминает и папирус). Один из этих отрядов принимал участие в военной экспедиции (*trans Danuuium in expeditionem*), другие заняли гарнизоны на Сирете и Олте (*Piroboridauae in praesidio, Buridauae in uexillatione*); одному из них было поручено обеспечить перевозку дани в зерне (*ad annonam defendendam*), другой был военным разведчиком (*exploratum*).

Дата, к которой Финк относит эту широкую задунайскую деятельность войска из Нижней Мезии, предшествуя двумя годами первой дакийской войне Траяна, обратила на себя внимание в такой мере, что вызвала острую полемику. Спор начал Р. Сайм, который согласившись с версией имени *Faustinus*, опровергает реальность его атрибута *cos*. Данное лицо будто бы было отмечено в *pridianum* не в качестве консула с 99 г., а в качестве губернатора нижней Мезии с 105 г. Английский ученый делает предположение в пользу этой даты в связи с именами *Herennius Saturninus* и *Fabius*, упоминающимися во второй колонке документа (строки 7 и 25); наличие же задунайских отрядов когорты *I Hisp. vet. q.* связывается им с мероприятиями по охране, проводимыми императором Траяном после первой войны с Декебалом (103 г.) в районе нижнего Дуная или после превращения Дакии в римскую провинцию (106 г.). Сайм устраняет возможность римской оккупации Мунтении и нижней Молдовы во времена Домициана.

Автор данной статьи хотя и подвергает сомнению версию атрибута *cos* при имени *Faustinus* (30 строка II колонки), не считает его, однако, невоз-

возможным. По его мнению, дата 99 г., вытекающая из этого определения, не противоречит ни одному элементу *pridianum*-а. Возвращения Р. Сайма, как полагает автор, не являются решающими. Даже присоединившись к мнению Финка относительно мира, предоставленного Декебалу Домицианом после победы, будет преувеличением приписывать всю пользу от этого мира только побежденному противнику. Римляне должны были обеспечить себе с этого времени территориальные гарантии на левом берегу Дуная (факт, подтвержденный Василе Пырваном намного раньше Финка). Римская оккупация Мунтении и нижней Молдовы в эпоху Домициана становится не только возможной, но даже вероятной в свете материалов последних раскопок в Пояне, приведших автора к такому заключению. В этом важном дакийском центре нижней Молдовы не найден ни один предмет, который можно было бы отнести к эпохе Траяна. Среди сотен монет, обнаруженных там, самые поздние относятся к периоду господствования Веспасиана. Следовательно, эвакуация произошла во флавскую эпоху. Это можно сказать и о гетском поселении у Тиносул, в Мунтении. Единственное событие, которое смогло бы объяснить такое поражение гето-даков восточной части Дакии — римская победа 89 г.

Что касается идентичности Пояны с *Piroboridava*, которая автором отстаивалась еще в 1930 г., то настоящая работа считает ее приемлемой и после новых доказательств. В сущности это вопрос топографического порядка, и с этой точки зрения его решение зависит только от данных Птоломея, по которому *Piroboridava*, расположена на левом берегу Сирета, в месте, где не существует другого древнего поселения, кроме Пояны. Название *Piroboridava*, которое пережило это последнее, было принято небольшим римским, сформировавшимся на недолгое время, гарнизоном у развалин древней дакийской крепости или возле нее. Отряд *coh. I. Hisp. vet. q. (equit.)*, который образовал этот *praesidium*, причем очень скромной численности, имел только временную задачу. Следовательно, не удивительно, что после него не осталось археологических следов. Небольшая крепость из земли, наспех сооруженная этим отрядом на берегу Сирета, должна была исчезнуть вследствие эрозии, активной в этой области и в настоящее время.

LA VALACHIE ET LA BASSE MOLDAVIE AU TEMPS DE TRAJAN, À LA LUMIÈRE D'UNE NOUVELLE LEÇON DU PAPYRUS HUNT

RÉSUMÉ

Il s'agit de la discussion récemment ressuscitée par R. O. Fink (*JRS*, XLVIII, 1958, p. 102—116) et par R. Syme (*ibid.*, XLIX, 1959, p. 26—33) autour du papyrus n° 2851 du British Museum, provenant d'Égypte et publié pour la première fois en 1925 par A. S. Hunt (d'où le nom sous lequel il est parfois désigné). Ce document, assez abîmé, contient un texte latin représentant l'état de l'effectif (*pridianum*) de la *cohors I Hispanorum ueterana quingenaria (equitata)*, attestée en l'an 99 dans la Mésie Inférieure. R. O. Fink en

publia une nouvelle leçon, en apportant de nombreuses émendations aux éditions antérieures. Dans la ligne 30 de la 1ère colonne du texte (cf. ci-dessus, p. 339), il crut avoir trouvé la date précise du *pridianum* et, par conséquent, la clé de son interprétation tout entière. Il y reconstitua le cognomen de A. Caecilius Faustinus, consul suffecte en 99 et gouverneur de la Mésie Inférieure en 105, mais, immédiatement à côté de ce nom, il lut aussi l'abréviation *cos*, ce qui serait d'un poids décisif pour dater le papyrus en l'an 99. Il expliqua toutes les données du texte en fonction de cette date. Aussi fit-il remonter à l'empereur Domitien l'occupation romaine de la Valachie et de la Basse Moldavie, que le papyrus présente comme appartenant à la Mésie Inférieure (*intra prouinciam*). C'est dans ces pays de la rive gauche du Bas Danube qu'eut lieu l'activité de plusieurs détachements de la cohorte dont le papyrus fait mention. Un de ces détachements participa à une expédition (*trans Danuuium in expeditionem*), d'autres occupèrent des garnisons sur le Siret et sur l'Olt (*Piroboridauae in praesidio, Buridauae in vexillatione*), un autre était chargé d'assurer le transport de l'annone (*ad annonam defendendam*), un autre faisait le service d'éclaireurs (*exploratum*).

La date envisagée par Fink pour toute cette riche activité transdanubienne de l'armée de la Mésie Inférieure, précédant de deux ans la première guerre dace de Trajan, était par trop surprenante pour ne pas susciter des critiques rigoureuses. Le début est fait par R. Syme, qui, tout en acceptant la leçon du nom *Faustinus*, conteste la réalité de son attribut *cos*. Ce personnage ne serait pas mentionné dans le *pridianum* comme consul de l'an 99, mais comme gouverneur de la Mésie Inférieure en 105. Le savant britannique fait des hypothèses dans le sens de cette date aussi par rapport aux noms *Herennius Saturninus* et *Fabius* qui figurent dans la IIe colonne du document (lignes 7 et 25). Quant aux détachements transdanubiens de la *coh. I Hisp. vel. q.*, ils seraient en rapport avec les mesures de sûreté que l'empereur Trajan aurait dû prendre sur le Bas Danube après la première guerre avec Décébale, en 103, ou mieux après la transformation de la Dacie en province romaine, en 106. Il exclut l'éventualité d'une occupation romaine de la Valachie et de la Basse Moldavie sous Domitien.

L'auteur du présent article, tout en considérant douteuse, lui aussi, la leçon de l'attribut *cos* du nom *Faustinus* de la l. 30, col. II, ne la trouve cependant pas impossible. A son avis, la date 99, qui en résulterait, n'est contrariée par aucun autre élément du *pridianum*. Il ne reconnaît une portée décisive à aucune des objections formulées par R. Syme. En adhérant aux considérations de Fink à propos de la paix que Domitien avait octroyée à Décébale à la suite d'une victoire, il estime exagéré d'en attribuer tous les avantages à l'ennemi vaincu. Les Romains auraient dû se réserver, dès cette époque, des garanties territoriales sur la rive gauche du Danube, ce que Vasile Pârvan avait d'ailleurs postulé bien avant Fink. L'occupation romaine de la Valachie et de la Basse Moldavie à l'époque de Domitien devient non seulement possible, mais fort probable, à la lumière des constatations que les dernières fouilles de Poiana imposèrent à l'auteur. Dans cet important centre dace de la Basse Moldavie on n'a trouvé aucun objet se rapportant certainement à l'époque de Trajan. Parmi les centaines de monnaies qui y furent trouvées, les plus récentes s'arrêtent au règne de Vespasien. La place aurait été donc évacuée à l'époque des

Flaviens. La même conclusion est valable pour la station gète de Tinosul. Le seul événement qui pourrait expliquer une pareille défaite infligée aux Gêto-Daces de l'est de la Dacie serait la victoire romaine de 89.

En ce qui concerne l'identité de Poiana avec *Piroboridava*, que l'auteur avait soutenue dès 1930, il la considère valable même après ces nouvelles constatations. Le problème est d'ordre essentiellement topographique et à ce point de vue sa solution ne dépend que des données de Ptolémée, qui situe *Piroboridava* sur la rive gauche du Siret, à un endroit où il n'y a comme habitat antique que la station de Poiana. Le nom *Piroboridava*, survivant à cette station, passa à la petite garnison romaine qui fut instituée, pour peu de temps, sur ou à côté des ruines de l'ancienne fortification dace. Le détachement de la *coh. I Hisp. vet. q. (equitata)* qui formait ce *praesidium*, avec un effectif très modeste, ne pouvait avoir qu'une mission provisoire. Il n'est pas donc à s'étonner s'il ne laissa pas de traces archéologiques. Son petit camp en terre, élevé en hâte au bord du Siret, dut disparaître complètement à la suite des érosions naturelles, qui dans cette contrée sont, encore aujourd'hui, extrêmement actives.
